

RODNA RAVNOPRAVNOST U FOKUSU

BOSNA I HERCEGOVINA

Izdanje br. 11

**Pristup žena finansiranju u
agrobiznisu i seoskom turizmu u
Bosni i Hercegovini**

Svedska
Sverige

Ovo izdanje publikacije *Rodna ravnopravnost u fokusu* bavi se procjenom svih javnih i privatnih aktera koji ženama iz ruralnih područja mogu obezbijediti pristup finansiranju. U svrhu navedene procjene mapiran je i analiziran postojeći pravni okvir koji se odnosi na pristup finansiranju. Također je izvršeno mapiranje javnih i privatnih sektora koji bi mogli ponuditi tradicionalne, odnosno inovativne izvore finansiranja. Žene koje su vlasnice agrobiznisa i žene koje se bave seoskim turizmom glavna su ciljna grupa ovog finansiranja.

Projekt koji finansira Švedska, a provodi UN Women u BiH skupa sa Organizacijom za hranu i poljoprivredu (FAO), ima za cilj osnažiti žene u agrobiznisu u Federaciji Bosne i Hercegovine (FBiH) i Republici Srpskoj (RS). Otklanjanjem strukturnih barijera uz pomoć tehnologije, inovativnog finansiranja i sveobuhvatne obuke, projekt radi na poboljšanju socioekonomskog položaja žena u ruralnim sredinama i njihovih porodica. Intervencija je usmjerena na integraciju rodne ravnopravnosti u politike, institucionalno budžetiranje i razvoj integritanog pristupa za bolje iskorištavanje ekonomskih mogućnosti, oslanjajući se na finansiranje iz javnog i privatnog sektora. Procjena daje pregled trenutne situacije u pogledu pristupa finansiranju u Federaciji

BiH i Republici Srpskoj u šest područja u fokusu: Unsko-sanskom kantonu, Kantonu 10 i Zeničko-dobojskom kantonu u Federaciji BiH, i Sarajevsko-romanijskoj, Hercegovačkoj i Krajiškoj regiji u Republici Srpskoj.

Kako bi se utvrdili relevantni javni i privatni izvori finansiranja za poljoprivrednice i seoski turizam, prikupljeni su primarni i sekundarni podaci. Sekundarni podaci odnose se na procjenu regulatornog okvira, odnosno zakona i politika u kontekstu finansijskih institucija i pristupa finansijskim instrumentima u Federaciji BiH i Republici Srpskoj.

Kada su u pitanju primarni podaci, provedena je kvalitativna analiza sa ženama i poljoprivrednim savjetnicima/ama koji su aktivno uključeni u poljoprivredu u šest prioriternih regija u Bosni i Hercegovini (u daljem tekstu: BiH). Učesnice su odabrane na osnovu njihovog bavljenja različitim poljoprivrednim djelatnostima, uključujući ratarstvo, stočarstvo, agroturizam i druge djelatnosti. Težište je u istraživanju stavljeno na informiranost o dostupnim izvorima finansiranja, kao i na prepreke s kojim se žene susreću u nastojanju da pristupe tim izvorima. U konačnici, definirana su tri profila žena u agrobiznisu i date su preporuke za ključne aktere.

U ovom izdanju predstavljamo nalaze studije koja se bavi ženama koje su vlasnice poslovnih subjekata čija djelatnost su agrobiznis i seoski turizam, te pristupu tih žena finansiranju i mogućnostima finansiranja i preprekama na koje nailaze u tom procesu, i dajemo preporuke za rješavanje relevantnih pitanja.

Foto: UN Women/Armin Durgut

Predstavnice Udruženja proizvođača gatačkog kajmaka prezentiraju svoje domaće proizvode na sajmu rukotvorina i proizvoda bh. preduzetnica. Sajam je održan u okviru prve konferencije o ženama u turizmu u BiH, koju su u martu 2024. godine u Sarajevu organizirali Vlada SAD-a, putem USAID Projekta razvoja održivog turizma u BiH (Turizam), i UN Women.

ANALIZA RODNOG JAZA U FINANSIRANJU POLJOPRIVREDE U BOSNI I HERCEGOVINI

SAŽETAK

Ova studija se bavi različitim aspektima pristupa finansiranju za žene u poljoprivredi, kao što su rodni disparitet u pristupu finansiranju, posebno u seoskim zajednicama, informiranost o dostupnim programima, finansijska i digitalna pismenost, te tehnička podrška dostupna ženama u različitim upravnim jedinicama u našoj zemlji.

U brojnim dijelovima svijeta žene imaju značajnu ulogu u poljoprivredi i daju veliki doprinos ključnim oblastima, kao što su sigurnost hrane i ruralna ekonomija, ali i vlastitom osnaživanju i zapošljavanju. Unatoč tome, žene u poljoprivredi često se susreću sa specifičnim izazovima poput ograničenog pristupa finansijskim resursima. Nedovoljne finansijske mogućnosti ograničavaju njihovu sposobnost osnaživanja i unapređenja poljoprivrednih praksi.

Pojam **ruralni** predstavlja okosnicu ove analize. U studiji je korištena pojednostavljena definicija pojma, koji obuhvata neurbana područja koja karakterizira niska gustoća naseljenosti, manje zajednice i bavljenje poljoprivredom, šumarstvom i/ili akvakulturom.¹ Međunarodna organizacija rada (MOR) definira neformalni sektor u ruralnoj ekonomiji, koji je predmet većeg dijela ove analize, kao sektor u kojem su radno-pravni odnosi zasnovani prvenstveno

¹ Eurofound (2020) Evropski opservatorij radnog života: Neprijavljeni rad. <https://www.eurofound.europa.eu/en/european-industrial-relations-dictionary/undeclared-work>

na povremenim poslovima, rodbinskim vezama ili ličnim i društvenim odnosima, a ne na formalnim ugovornim aranžmanima. Evropska unija uvodi termin **neprijavljeni rad** koji pokriva zakonom priznat, ali neprijavljen plaćeni rad. Važno je napomenuti da najveći teret **neplaćenog rada** snose uglavnom žene. Taj rad obuhvata kućanske poslove, pružanje njege i pomoći u porodičnom poslu, te volonterske aktivnosti i poslove od vitalnog značaja kao što je nabavka vode i goriva.

Unatoč napretku u postizanju rodne ravnopravnosti, preduzetnice širom svijeta još uvijek imaju ograničen pristup kreditima i formalnim finansijskim uslugama u poređenju sa preduzetnicima. Ova razlika je plod duboko ukorijenjenih društvenih normi, strukturnih barijera i regulatornih ograničenja. Faktori poput kulturnih očekivanja, finansijske pismenosti, geografske lokacije i demografskih nejednakosti i dalje ugrožavaju preduzetničke aspiracije žena.

Kreatori politika imaju centralnu ulogu u poboljšanju finansijske inkluzije u ruralnim sredinama, posebno kroz regulatorne i okvire politika. Ovi okviri moraju promovirati inkluziju marginaliziranih i ranjivih grupa, osiguravajući inovativnost, finansijsku stabilnost i zaštitu potrošača. Treba napomenuti da je integracija digitalnih finansijskih usluga doživjela zamah u strategijama ruralnog finansiranja, čime je nezastupljenim populacijama pružena mogućnost pristupa.

Međutim, širenje mreža bankarskih usluga preko agenata nosi sa sobom i mogućnosti i izazove. Iako agenti mogu značajno

proširiti obuhvat finansijskog sektora u ruralnim sredinama, potrebno je pažljivo razmotriti složenost, trošak i podložnost monopolističkim ishodima ove vrste bankarskih usluga. Isto tako, rodna dinamika igra važnu ulogu u bankarskim uslugama preko agenata, jer žene često preferiraju da rade sa ženama agenticama.² Stoga bi svako širenje bankarskih usluga preko agenata/agentica trebalo biti rodno osjetljivo i osigurati da su potrebe cjelokupne populacije zadovoljene.

Jedna od najvećih prepreka povećanju kreditiranja u ruralnim sredinama je rizik povezan s poljoprivrednim djelatnostima. Asimetrija informacija između zajmodavaca i zajmoprimaca rezultira ograničenim mogućnostima kreditiranja i visokim kamatnim stopama, što umanjuje sposobnost zaduživanja poslovnih subjekata u ruralnim sredinama. Problem je još složeniji iz rodne perspektive, jer je ženama još teže doći do kredita. U nastojanju da riješe ovaj izazov, kreatori politika su razvili programe jamstva, od kojih su neki konkretno usmjereni na žene. Ovi programi raspoređuju rizike između finansijskih institucija i vlade, s ciljem ublažavanja kreditnih rizika i stimulacije protoka kapitala u poljoprivredu i ruralna područja.

Ova studija je izrađena u partnerstvu sa istraživačima iz Enove.³ U narednom tekstu detaljnije su obrađene mogućnosti pristupa žena u poljoprivredi Bosne i Hercegovine finansiranju. Tekst se bavi različitim preprekama, prilikama i inicijativama u okviru politika koje određuju njihov finansijski pejzaž.

² Savez za finansijsku inkluziju (2022): Poboljšanje finansijske inkluzije u ruralnim područjima, Smjernica br. 50, https://www.afi-global.org/wp-content/uploads/2022/04/GN-50_Enhancing-Financial-Inclusion-in-Rural-Areas.pdf, pristupljeno 09/10/2023.

³ Više informacija dostupno na: <https://www.enova.ba/>, istraživački tim činile su Maja Arslanagić-Kalajdžić, Melika Husić-Mehmedović, Amra Kapo i Lejla Turulja.

Predstavnice Udruženja žena "Đul" iz Velike Kladuše prezentiraju svoje domaće proizvode na sajmu rukotvorina i proizvoda bh. preduzetnica. Sajam je održan u okviru prve konferencije o ženama u turizmu u BiH, koju su u martu 2024. godine u Sarajevu organizirali Vlada SAD-a, putem USAID Projekta razvoja održivog turizma u BiH (Turizam), i UN Women.

BH. KONTEKST

Ekonomija u Bosni i Hercegovini se stabilizira nakon turbulentnog perioda pandemije. Veća inostrana potražnja i vladine mjere podrške pomogle su oporavak ekonomije u 2021. godini.⁴ To je također pogodovalo tržištu rada, iako je nezaposlenost i dalje velika, i uprkos činjenici da i dalje postoje strukturni problemi. Finansijski sektor je i dalje stabilan, a kreditni rast ubrzan. Na poslovno okruženje negativno

su se odrazili rascjepkanost unutrašnjeg tržišta zemlje i velika neformalna ekonomija. Vladavina prava i funkcioniranje unutrašnjeg tržišta dodatno su oslabljeni dugotrajnom političkom krizom i blokadom državnih institucija, što je naškodilo i ekonomskom upravljanju. Kvalitet javnih rashoda nije se popravio, a javni sektor je i dalje neefikasan i glomazan.

Žene u brojkama na tržištu rada u BiH

- Žene čine 50,94% stanovništva u BiH.
- Samo 36,8% žena starijih od 15 godina je zaposleno.
- Stopa aktivnosti žena u BiH iznosi 36,1%.
- Stopa zaposlenosti iznosi 38,9%, dok stopa nezaposlenosti iznosi 19,8%.

Izvor: Agencija za statistiku BiH. (2022). *Anketa o radnoj snazi*. Sarajevo. Vidi: https://bhas.gov.ba/data/Publikacije/Saopštenja/2023/LAB_00_2022_Y1_1_BS.pdf

⁴ Komisija EU (2022): Izvještaj o Bosni i Hercegovini za 2022. godinu, Saopštenje o politici proširenja EU, dostupno na: <https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/system/files/2022-10/Bosnia%20and%20Herzegovina%20Report%202022.pdf>, pristupljeno 09/10/2023

Gotovo 43% teritorije Bosne i Hercegovine čini poljoprivredno zemljište (22 miliona od ukupno 51,2 miliona hektara), dok dodatnih 43% čine šumske površine.⁵ Više od polovine ukupnog stanovništva živi u ruralnim područjima. U 2018. godini 15,4% domaćinstava je prijavilo poljoprivredu i ribarstvo kao svoje glavno zanimanje. Poljoprivreda je važan stub privrede Bosne i Hercegovine, kako po svom doprinosu bruto domaćem proizvodu (BDP) tako i po ukupnoj zaposlenosti. Dok je doprinos poljoprivrede BDP-u u 2020. godini bio 6,1%, ukupno 18% radne snage u Bosni i Hercegovini bilo je zaposleno u ovom sektoru, što ga čini trećim najvažnijim sektorom zapošljavanja nakon sektora usluga i industrije.⁶ Poljoprivreda čini 2% ukupnog izvoza i 3,8% ukupnog uvoza u BiH. Međutim, poljoprivredni izvoz je opao tokom posljednje četiri godine, dok je poljoprivredni uvoz odnedavno počeo opadati zbog sve veće zamjene domaćom proizvodnjom.

Bez obzira na to, primjetan je trend povećanja udjela žena u ukupnom broju registriranih vlasnika/ca poljoprivrednih gazdinstava,

unatoč dugotrajnoj, mukotrpnj i skupoj proceduri registracije. Da bi se steklo pravo na bilo koji vid podrške, registracija se mora obaviti u skladu s pozitivnim propisima i uputstvima na entitetskom i nivou Brčko distrikta BiH. Tokom 2018. godine zabilježena je značajna aktivnost u registraciji poljoprivrednika u Bosni i Hercegovini potaknuta mogućnostima korištenja finansijskih sredstava iz Instrumenta pretprijetne pomoći za ruralni razvoj (IPARD). Važno je naglasiti da se značajan broj ruralnih domaćinstava bavi osnovnim oblikom poljoprivrede. Te aktivnosti često obavljaju žene i nisu formalizirane niti usmjerene prema tržištu, ali značajno utječu na opskrbu domaćinstava. Za poljoprivrednice koje su zainteresirane za formalnu registraciju, troškovi i sam proces registracije mogu predstavljati prepreku. Žene nailaze na niz poteškoća dok prolaze kroz proces registracije i rijetko imaju pomoć pravnika ili računovođa. Zbog toga mnogi oblici poljoprivredne proizvodnje koje žene namjeravaju voditi kao poslovni subjekt nisu registrirani, pa samim tim ne mogu ostvariti pravo na bilo kakvu finansijsku pomoć.⁷

SAŽETAK

Potencijal poljoprivredne proizvodnje u Bosni i Hercegovini ogleda se u povoljnim agroklimatskim uvjetima, očuvanom poljoprivrednom zemljištu i velikom broju autohtonih sorti. Međutim, poljoprivrednu proizvodnju u Bosni i Hercegovini i dalje karakteriziraju niska produktivnost, nepovoljna struktura i veličina gazdinstava, nedovoljna i loša tehnološka opremljenost, te velika ovisnost o uvozu ulaznih materijala, opreme i poljoprivredne mehanizacije. U poljoprivredi uglavnom rade mali posjednici i poljoprivrednici koji se bave poljoprivredom za vlastite potrebe, velika je rascjepkanost zemljišta, slab pristup novim tehnologijama i nedovoljno korištenje novih tehnologija, nedovoljna usklađenost sa standardima kvalitete, ograničen pristup finansijama i, u određenim slučajevima, visoki troškovi ulaznih materijala. Rezultat toga je niska produktivnost i niska dodatna vrijednost po radniku.

ZAKONODAVNI I REGULATORNI OKVIR

Mapiranje zakona i politika koje se odnose na rodnu ravnopravnost, poljoprivredu i ruralni razvoj vrlo je složen proces imamo li u vidu činjenicu da na različitim nivoima vlasti postoji više od 160 ministarstava i veliki broj agencija. Sektorske politike uglavnom se tumače i provode na nivou opština ili

gradova, sa ukupno 145 uprava na lokalnom nivou. Politička struktura nije samo obimna nego i neujednačena između dva entiteta, te između državnog i entitetskog nivoa. To dovodi do fragmentirane i nedosljedne primjene zakona, posebno u vezi s rodnom ravnopravnošću, što predstavlja izazov za osmišljavanje jedinstvenih nacionalnih programa. Aspekti rodne ravnopravnosti tek se sporadično integriraju u politike ruralnog

⁵ FAO (2020): U: FAO Countries, Rome. <http://www.fao.org/countryprofiles/index/en/?iso3=BIH>

⁶ OECD (2021): Konkurentnost u Jugoistočnoj Evropi – Konkurentnost i razvoj privatnog sektora

⁷ UN Women (2021): Nacionalni rodni profil poljoprivrede i ruralnih domaćinstava u Bosni i Hercegovini

razvoja ili poljoprivredni sektor. Rodna pitanja tretiraju se kao odvojene teme, ili se samo spominju bez detaljnih strateških smjernica.

Strateški plan ruralnog razvoja Bosne i Hercegovine (2018-2021) ističe važnost podrške poljoprivrednicima u diverzifikaciji izvan okvira poljoprivrednih aktivnosti. U Strateškom planu je naglašena i podrška osnivanju malih i srednjih preduzeća (MSP) u ruralnim područjima koja se ne bave poljoprivredom. Takva inicijativa mogla bi odigrati ključnu ulogu u promociji

preduzetništva među ženama u ruralnim područjima, pružajući im priliku da prošire svoje ekonomske perspektive i daju veći doprinos lokalnoj ekonomiji. Nova strategija na državnom nivou koja bi pokrila period nakon 2021. godine još nije izrađena, ali oba entiteta, i Federacija BiH i Republika Srpska, imaju nove strategije ruralnog razvoja za period 2021-2027. godina.

Politike relevantne za rodnu ravnopravnost, poljoprivredu i ruralni razvoj prikazane su u Tabeli 1.

Tabela 1: Izdvojeni propisi i dokumenti na nivou politika koji se odnose na rodnu ravnopravnost, poljoprivredu i ruralni razvoj⁸

DRŽAVNI NIVO BOSNA I HERCEGOVINA	<ul style="list-style-type: none"> ● Zakon o ravnopravnosti spolova u Bosni i Hercegovini ● Zakon o zabrani diskriminacije u Bosni i Hercegovini (2016) ● Gender akcioni plan Bosne i Hercegovine za period 2023-2027. godina 	
ENTITETSKI NIVO	FEDERACIJA BOSNE I HERCEGOVINE	REPUBLIKA SRPSKA
	<ul style="list-style-type: none"> ● Program razvoja preduzetništva žena za period 2018-2020. godina 	<ul style="list-style-type: none"> ● Akcioni plan za unapređenje položaja žena na selu u Republici Srpskoj do 2015. godine ● Akcioni plan za unapređenje položaja žena na selu u Republici Srpskoj za period 2019-2020. godina ● Akcioni plan za unapređenje položaja žena na selu u Republici Srpskoj za period 2022-2024. godina ● Strategija razvoja preduzetništva žena Republike Srpske za period 2019-2023. godina
	<ul style="list-style-type: none"> ● Program ruralnog razvoja Federacije Bosne i Hercegovine za period 2018-2021. godina ● Program sufinansiranja samozapošljavanja u oblasti poljoprivrede 2024. Zavoda za zapošljavanje Federacije Bosne i Hercegovine 	<ul style="list-style-type: none"> ● Akcioni plan za zapošljavanje u Republici Srpskoj (godišnji) ● Strategija razvoja malih i srednjih preduzeća za period 2016-2020. godina ● <i>Pravila o uslovima i metodama ostvarivanja finansijskih poticaja za razvoj poljoprivrede i sela</i>
BRČKO DISTRIKT BiH (BDBiH)	<ul style="list-style-type: none"> ● Statut BDBiH (opća zabrana diskriminacije, uključujući i na osnovu spola) 	
NIVO KANTONA, OPŠTINE I GRADA	<ul style="list-style-type: none"> ● Lokalni gender akcioni planovi 	<ul style="list-style-type: none"> ● Lokalni gender akcioni planovi

⁸ <https://eca.unwomen.org/sites/default/files/2022-01/2021-09-01%20Gender%2C%20Agriculture%20an%20Rural%20Development%20in%20Bosnia%20and%20Herzegovina-min.pdf>

Kada se radi o zakonima koji reguliraju vlasništvo nad imovinom, žene mogu biti vlasnice zemljišta i imaju ista prava kao muškarci. Međutim, tradicionalni stavovi često dovode do toga da se prednost kod nasljeđivanja imovine daje muškarcima. To je posebno slučaj u ruralnim sredinama, gdje prevladava stav da žene ne bi trebale nasljeđivati porodičnu imovinu zbog bračne veze. Ako žene i naslijede imovinu, dešava se da svoja prava ustupe muškim srođnicima, odnosno da se njihovo ime ne navodi na vlasničkom listu, naročito ako su udate. To je ograničilo prava žena, kao i njihovu finansijsku neovisnost. Žene u ruralnim sredinama koje su aktivno uključene u poljoprivredu često nemaju prava na zemljište, što utječe na njihov ekonomski položaj.

Zakoni koji promoviraju rodnu ravnopravnost u praksi se ne provode dovoljno. Ovo neslaganje između *de jure* pravila i *de facto* praksi treba dodatno analizirati. Pristup finansijama i prilikama za žene u poljoprivrednom sektoru Bosne i Hercegovine u velikoj mjeri se zasniva na pravnim instrumentima koji promoviraju rodnu ravnopravnost, ruralni razvoj i druge relevantne oblasti. U zemlji postoje pravne i političke strukture koje stavljaju naglasak na rodnu ravnopravnost u svim oblastima, uključujući i poljoprivredu. Unatoč tome, realizacija onog što je zamišljeno ne ide glatko zbog neujednačene prakse između različitih nivoa vlasti i nepostojanja jasne veze između ciljeva koji se odnose konkretno na rodnu ravnopravnost i općih razvojnih ciljeva, posebno u poljoprivrednim politikama. Ova nedosljednost dovodi do toga da se žene u ruralnim područjima i poljoprivredi i dalje suočavaju s izazovima, iako postoje okviri za rješavanje problema te vrste.

PRISTUP FINANSIRANJU U BOSNI I HERCEGOVINI

Kreditni rast u BiH se odnedavno ubrzao, ali je pristup finansijama i dalje otežan. Krediti domaćinstava čine oko 30% ukupnog kreditnog portfelja. Kamatne marže na potrošačke kredite su opale, sa više od 6% na oko 3% u posljednjih pet godina. Međutim,

ovaj nivo je i dalje relativno visok i ukazuje na povećane rizike, odnosno nedostatak konkurencije. Pet najvećih banaka čini oko 80% aktive sektora.⁹ Alternativni sektor finansiranja izvan bankarskog sektora i tržišta kapitala i dalje je mali, s tržišnom kapitalizacijom tržišta dionica u zemlji od oko 17,5% BDP-a u 2022. godini. Upotreba rizičnog kapitala i dalje je vrlo ograničena. Kreditno-jamstveni programi pozitivno su utjecali na pristup finansijama za privatni sektor. Međutim, po svemu sudeći, mnogim mikro i malim preduzećima bilo je teško ostvariti pristup ovim jamstvima.

Finansijskim sektorom Bosne i Hercegovine dominiraju banke, koje čine oko 89% ukupne aktive finansijskog sektora, što je značajno više nego u eurozoni (oko 45%). Ne postoji posebno zakonodavstvo koje regulira investicione fondove privatnog kapitala, rizični kapital i mreže poslovnih anđela u Bosni i Hercegovini. Ipak, zakoni o investicionim fondovima u Federaciji BiH i Republici Srpskoj dozvoljavaju operacije s rizičnim kapitalom. Entitetske vlade ne vrše pregled pravnog okvira u svrhu rješavanja potreba privatnih fondova rizičnog kapitala, i ne postoje planovi niti inicijative na nivou institucija za poticanje ili kreiranje programa rizičnog kapitala. Prva mreža poslovnih anđela u Bosni i Hercegovini pokrenuta je tek 2022. godine na inicijativu Fondacije 787, koja je tada održala Prvi samit poslovnih anđela, a u oktobru 2023. godine drugi. Informacije o aktivnostima mreže još nisu dostupne, ali su u pripremi za objavu na web stranici ove neformalne mreže.¹⁰ Žene nastoje pronaći izvore finansiranja za svoje preduzetništvo koji su raznovrsniji od izvora finansiranja koje koriste muškarci, te se okreću komercijalnim bankama, vladinim agencijama i *leasing* društvima (s malim udjelom onih žena koje se odlučuju za fondove rizičnog kapitala).

Postoji mnogo međunarodnih inicijativa, poput aktuelne podrške Evropske unije konkurentnosti poljoprivrede i ruralnom razvoju u Bosni i Hercegovini (EU4AGRI). Projekt je planiran da traje četiri godine (2020-2024) s ciljem modernizacije agro-prehrambenog sektora, stvaranja novih i očuvanja postojećih radnih mjesta, kao i podrške oporavku od krize izazvane pandemijom oboljenja COVID-19 u Bosni i Hercegovini.¹¹ Projekt EU4AGRI uglavnom finansira Evropska unija (EU) putem

⁹ OECD (2021): Konkurentnost u Jugoistočnoj Evropi – Konkurentnost i razvoj privatnog sektora

¹⁰ Mreža poslovnih anđela u Bosni i Hercegovini: <https://bhban.com/>

¹¹ <https://eu4agri.ba/en/eu4agri-advancing-the-position-of-rural-women-women-have-the-skills-knowledge-and-potential-for-rural-development-to-build-on/>

Instrumenta pretpristupne pomoći (IPA) i ima budžet od oko 20 miliona eura. BiH trenutno još nema pristup programu IPARD zbog nepostojanja operativne strukture za upravljanje programom na državnom nivou, te su u svrhu rješavanja ovog problema pokrenuti programi EU4BUSINESS i EU4AGRI, koje provodi UNDP BiH prema principu sličnom IPARD-u.¹²

Ovaj konkretni projekt, koji finansira Švedska, a provode UN Women i FAO, ima za cilj rješavanje strukturnih prepreka uvodeći tehnologije koje štede vrijeme, inovativne izvore finansiranja te jačanje sposobnosti žena za suočavanje s izazovima. Projektom se žele poboljšati životni standard, socio-ekonomski položaj i život porodica u ruralnim područjima. Oslanjajući se na rodnu procjenu za BiH koju su proveli UN Women i FAO pod nazivom *Nacionalni rodni profil poljoprivrede i ruralnih domaćinstava*,¹³ projekt objedinjuje fragmentirane rodne statistike, utvrđuje ključne prepreke s kojima se suočavaju žene u ruralnim sredinama i ukazuje na hitnu potrebu za sveobuhvatnim djelovanjem.

Finansijska pismenost je ograničena, posebno u manjim zajednicama. Pored finansijskih aspekata, nivo digitalne i opće pismenosti također je niži u ruralnim područjima, posebno među marginaliziranim grupama, što dodatno otežava pristup finansijama. Stoga je važno da sve inicijative za finansijsku inkluziju u ruralnim sredinama uzmu u obzir potrebu da se poboljšaju vještine potencijalnih korisnika/ca kako bi mogli praktično i sigurno pristupiti finansijskim uslugama i koristiti ih.

Pristup finansijama i dalje je glavni izazov u svim ekonomijama Zapadnog Balkana,

posebno za mikro i mala preduzeća. Ova preduzeća nisu u mogućnosti da ispune relativno stroge zahtjeve za bankarske kredite, uključujući kolateral velike vrijednosti, nivo prometa, kreditnu historiju i druge zahtjeve. Opcije za bankarsko finansiranje su im ograničene. U nedostatku formalnog pristupa finansijama, ruralna područja širom svijeta razvila su vlastite neformalne finansijske sisteme koji pružaju jednostavne, zajednički vođene osnovne finansijske usluge u zajednici, poput štednje i malih zajmova. Posebno su uobičajeni među grupama žena. Novac se obično štedi u “zajedničkom fondu” i zajednički pozajmljuje unutar grupe.¹⁴

Za žene u Bosni i Hercegovini situacija je jednako šarolika jer se i one manje oslanjaju na formalne finansijske institucije. Žene u ruralnim sredinama prikupljaju početni kapital iz vlastite štednje (lični kapital), putem zajmova od prijatelja ili članova porodice, putem nelegalnih zajmodavaca (“kamatar”) ili putem programa podrške lokalnih ili međunarodnih NVO-a (ove organizacije ženama obično pružaju početni kapital za vrlo male i neregistrirane poslovne poduhvate poput poljoprivredne proizvodnje ili ručnog rada, koje mogu obavljati kod kuće).¹⁵ Mikrokreditne organizacije su također važan izvor finansiranja za ruralne oblike biznisa i klijente/ice s malim prihodima u ruralnim sredinama.

Rezultati sveobuhvatnog istraživanja provedenog na državnom nivou u Bosni i Hercegovini, s fokusom na finansijsku pismenost u zemlji,¹⁶ ukazuju na jasnu razliku između žena u ruralnim i urbanim sredinama, te na značajan rodni jaz u posjedovanju finansijskih računa između muškaraca i žena u Bosni i Hercegovini (vidi Tabelu 2).

Tabela 2: Posjedovanje bankovnog računa

	ŽENE	MUŠKARCI
RURALNA SREDINA	61%	79%
URBANA SREDINA	88%	94%

Izvor: Zaimović, A. et al. (2023). Finansijska pismenost u Bosni i Hercegovini. Projekat finansiralo Ministarstvo za nauku, visoko obrazovanje i mlade Kantona Sarajevo

¹² Ured za harmonizaciju i koordinaciju sistema plaćanja u poljoprivredi, ishrani i ruralnom razvoju BiH (2022). Program rada za 2023. godinu

¹³ Za više informacija posjetite: <https://eca.unwomen.org/en/digital-library/publications/2022/01/national-gender-profile-of-agriculture-and-rural-livelihoods-bosnia-and-herzegovina>

¹⁴ Savez za finansijsku inkluziju (2022): Poboljšanje finansijske inkluzije u ruralnim područjima – Smjernica br. 50 https://www.afi-global.org/wp-content/uploads/2022/04/GN-50_Enhancing-Financial-Inclusion-in-Rural-Areas.pdf (pristupljeno 09/10/2023)

¹⁵ UN Women (2021): Nacionalni rodni profil poljoprivrede i ruralnih domaćinstava u Bosni i Hercegovini

¹⁶ Zaimović, A. et al. (2023). Finansijska pismenost u Bosni i Hercegovini. Projekat finansiralo Ministarstvo za nauku, visoko obrazovanje i mlade Kantona Sarajevo.

Iako su podaci nepotpuni, opšti uzorak vlasništva nad zemljištem u Bosni i Hercegovini jasno ide u korist muškaraca. Procjenjuje se da žene čine oko 30% vlasnika zemljišta (uglavnom su suvlasnice), što predstavlja obrazac koji je ostao gotovo nepromijenjen u protekloj deceniji. Poljoprivredna domaćinstva kojima upravljaju žene raspolažu znatno manjim parcelama zemljišta u poređenju sa domaćinstvima kojima upravljaju muškarci. Vlasništvo žena nad nekretninama i drugom imovinom slijedi sličan obrazac. Samo 12% žena u ruralnim sredinama su isključive vlasnice stambenih jedinica. Situacija je malo drugačija u urbanim sredinama, gdje 19% isključivih vlasnika čine žene.¹⁷ Kao suvlasnice, žene obično posjeduju manje od polovine imovine. Pravo žena na

vlasništvo garantirano je zakonom, ali u praksi prevladava tradicionalni stav prema kojem vlasništvo nasljeđuju muški članovi porodice.

Danas je korespondirajući udio porodičnih preduzeća registriran na žene (18% u registru Federacije Bosne i Hercegovine i 17,6% u registru Republike Srpske).¹⁸ U tom svjetlu, žene su obično prezastupljene u korištenju finansijskih inicijativa među porodičnim poljoprivrednicima (npr. 25,6% u FBiH, u poređenju s 18% vlasnika gazdinstava). To nameće pitanje o tome kako žene troše i dobrovoljno raspolažu tim finansijskim poticajima. Stoga je važno istražiti ne samo kako su žene ostvarile pristup sredstvima već i kako i ko unutar porodičnih gazdinstava je ta sredstva koristio.

SAŽETAK

Kolateral je i dalje najveća prepreka i problem za žene uopšte, a posebno za žene u ruralnim područjima. Oko 67% kredita iziskuje kolateral, što je iznad prosjeka OECD-a (58%), dok je u Bosni i Hercegovini za kolateral potrebno 212% iznosa pozajmljenog novca, što je više nego dvostruko u odnosu na prosjek u ekonomijama OECD-a (88%), i najviše u regionu Zapadnog Balkana. Propisi u oba entiteta su u velikoj mjeri usklađeni i dozvoljavaju preduzećima da koriste fiksnu i nefiksnu imovinu kao kolateral za kredite. Ovo znatno ograničava broj potencijalnih preduzeća, a još više broj žena koje mogu aplicirati za bankarski kredit.

¹⁷ UN Women (2022): Studija izvodljivosti o pristupu finansijama za poslovne subjekte u vlasništvu žena u Bosni i Hercegovini

¹⁸ UN Women (2021): Nacionalni rodni profil poljoprivrede i ruralnih domaćinstava u Bosni i Hercegovini

Ručno rađeni kreativni proizvodi preduzetnica iz BiH predstavljani su na sajmu rukotvorina u Sarajevu, u martu 2024. godine. Sajam je održan u okviru prve konferencije o ženama u turizmu koju su organizirali Vlada SAD-a, putem USAID Projekta razvoja održivog turizma u BiH (Turizam), i UN Women.

Ručno rađeni kreativni proizvodi preduzetnica iz BiH predstavljani su na sajmu rukotvorina u Sarajevu, u martu 2024. godine. Sajam je održan u okviru prve konferencije o ženama u turizmu koju su organizirali Vlada SAD-a, putem USAID Projekta razvoja održivog turizma u BiH (Turizam), i UN Women.

RELEVANTNI IZVORI FINANSIRANJA ZA POSLOVNE SUBJEKTE U VLASNIŠTVU ŽENA U POLJOPRIVREDI I AGROTURIZMU

U Bosni i Hercegovini postoji tek nekoliko posebnih programa finansiranja namijenjenih isključivo poslovnim subjektima u vlasništvu žena. Međutim, postoje i opšti programi za finansiranje preduzetništva, *startup* i mikro, malih i srednjih preduzeća u vlasništvu žena. Možemo ih podijeliti u tri kategorije: posebni programi, banke i mikrokreditne organizacije, te privatni i drugi oblici finansiranja.

1. Posebni programi

- Program EBRD-a **Žene u biznisu** omogućava pristup finansiranju i nudi pomoć preduzeticama potičući uvezivanje i razmjenu znanja i iskustava.¹⁹ EBRD olakšava pristup finansiranju za poslovne subjekte u vlasništvu žena kroz kreditne linije preko komercijalnih banaka.
- Projekat **Podrška Evropske unije za konkurentnost poljoprivrede i ruralni razvoj u Bosni i Hercegovini** (EU4AGRI) je četverogodišnja inicijativa (2020-2024), s ciljem modernizacije poljoprivredno-prehrambenog sektora i otvaranja novih radnih mjesta.
- **Program sufinansiranja samozapošljavanja** vodi Federalni zavod za zapošljavanje. Kroz program se nude grantovi za žene koje žele pokrenuti vlastiti biznis, bez obzira na njihovu dob ili prethodno zaposlenje.
- **Program grantova i zajmova za grupe koje ispunjavaju zahtjeve za podršku privatnom biznisu, preduzeticima i neprofitnim**

¹⁹ EEBRD. Finansije i savjeti za žene u biznisu. Dostupno na linku: <https://www.ebrd.com/women-in-business/finance-and-advice-for-women-in-business.html> (pristupljeno: 15.10.2023)

organizacijama provodi Federalno ministarstvo razvoja, poduzetništva i obrta u Federaciji BiH.

2. Banke i mikrokreditne organizacije

Banke u Bosni i Hercegovini igraju ključnu ulogu u podršci i osnaživanju preduzetnica. Promoviraju ekonomsku nezavisnost i rodnu ravnopravnost, osnažujući žene da započnu i šire svoje biznise kroz specijalizirana rješenja za finansiranje. Banke nude finansijske i kreditne instrumente za poljoprivredu i omogućavaju poljoprivrednicima, naročito poljoprivrednicama, da investiraju u najmodernije alate, mašine i metode održivog uzgoja. Tako se jača poljoprivredna ekonomija i garantuje sigurnost hrane u zajednici. Bankarski proizvodi koji su na raspolaganju ženama u poljoprivredi obuhvataju sljedeće:

- Finansiranje za poljoprivredu u BBI banci
- Kreditna linija iz sredstava protuvrijednosnog fonda u Privrednoj banci Sarajevo
- Različiti krediti Evropske banke za obnovu i razvoj u Raiffeisen banci d.d. Sarajevo
- Poljoprivredni krediti u Ziraat banci
- Finansiranje poljoprivredne proizvodnje i dugoročno finansiranje mikrobiznisa – obrta u Razvojnoj banci Federacije BiH
- Različiti krediti Banke Poštanska štedionica a.d. Banja Luka
- Kreditne linije Garantnog fonda Republike Srpske u MF banci
- Kreditne linije Naše banke
- Poljoprivredni krediti Nove banke
- Kredit za poljoprivredu u NLB Razvojnoj banci a.d. Banja Luka
- Krediti IRBRS za poljoprivredu u Unicredit banci a.d. Banja Luka
- Krediti za poljoprivredu i mikrobiznise Investicione razvojne banke Republike Srpske

Mikrokreditne organizacije u Bosni i Hercegovini pružaju vrijednu podršku preduzetnicama, naročito u poljoprivredi. Mikrokreditni proizvodi namijenjeni su podršci ženama koje žele pokrenuti ili proširiti gazdinstva ili biznise. Osim toga, ove organizacije nude sredstva i kredite koji su posebno osmišljeni za ispunjavanje potreba poljoprivrednog sektora i omogućavaju pristup finansijama za poljoprivrednike, uključujući i žene.

3. Privatni i drugi oblici finansiranja

Privatni i drugi oblici finansiranja najčešći su oblik pristupa finansiranju i podršci za poljoprivrednice u Bosni i Hercegovini. Također postoje različiti oblici podrške, uključujući privatne investicije, donacije i poticaje na različitim nivoima vlasti. Na nivou BiH, entiteta i kantona postoje posebni programi poticaja za poljoprivrednike, uključujući i povremene programe koji predviđaju posebne pogodnosti za žene. Ove inicijative često podrazumijevaju subvencije, niskokamatne kredite i druge finansijske poticaje za podršku poljoprivrednom razvoju. Te različite prilike za finansiranje omogućavaju održiv poljoprivredni razvoj u raznim administrativnim jedinicama i ruralnim dijelovima BiH, te pružaju potrebnu podršku za modernizaciju opreme, primjenu praksi održive poljoprivrede i samozapošljavanje žena. Poticaji na nivou nadležnih ministarstava usmjereni su na razvoj poljoprivrede i namijenjeni svima, a ponekad (u zavisnosti od konkretnog poziva) sadrže elemente posebnih pogodnosti za žene u obliku dodatnih bodova.

Predstavница UN Women u BiH Jo-Anne Bishop posjetila je sajam lokalnih proizvoda u Bužimu, koji je, ususret Međunarodnom danu žena na selu, organiziralo Udruženje žena "Izvor" u oktobru 2023. godine.

UPOZNATOST SA DOSTUPNIM IZVORIMA FINANSIRANJA

Procjena daje pregled trenutnog stanja u pogledu pristupa finansijskim resursima u Federaciji BiH i Republici Srpskoj u šest geografskih područja koje su definirali UN Women i FAO (tri u Federaciji BiH i tri u Republici Srpskoj). Primarno istraživanje sastojalo se od intervjua sa uzorkom vlasnica poslovnih subjekata u poljoprivredi i agroturizmu (u daljem tekstu: **korisnice**) i poljoprivrednih savjetnika/ca (u daljem tekstu: **savjetnici/e**) koji aktivno učestvuju u poljoprivrednim aktivnostima iz različitih administrativnih jedinica iz ruralnih dijelova zemlje. Poljoprivredni savjetnici/e odabrani/e su u skladu s opštinom ili regijom u kojoj vrše savjetovanje. Ukupno je obuhvaćeno 18 učesnika i učesnica, i to 10 iz Republike Srpske i 8 iz Federacije BiH, koji su podijeljeni/e prema regijama u fokusu. U Republici Srpskoj ispitanici/e su bili/e tri savjetnika/ce o pristupu finansiranju, predstavnice dva udruženja žena i pet korisnica usluga, tj. vlasnica poslovnih

subjekata u agrobiznisu ili agroturizmu. U Federaciji BiH učestvovali/e su četiri savjetnika/ce, predstavnica jednog poljoprivrednog udruženja i tri korisnice usluga. Učesnici/e su odabrani/e na osnovu rada u različitim oblicima poljoprivredne djelatnosti, uključujući uzgoj usjeva, stočarstvo, agroturizam i dr. Proces odabira provoden je u saradnji s lokalnim poljoprivrednim zadrugama, grupama žena i nevladinim organizacijama koje se bave osnaživanjem žena u poljoprivredi. Ispitanice su također koristile neke finansijske proizvode u prethodnom periodu. Učesnice u našem uzorku su bile različite starosne dobi, pri čemu je najmlađa imala 25, a najstarija 65 godina. Nivo obrazovanja ispitanica kretao se od osnovnog obrazovanja do magisterija u oblasti poljoprivrede i vezanih oblasti.

Rezultati pokazuju dovoljnu upoznatost s redovnim poticajima i kreditima koji su im na raspolaganju. Istraživanje je pokazalo da su

dostupne sljedeće opcije finansiranja: poticaji u sklopu vladinih programa u administrativnim jedinicama, poticaji u sklopu programa međunarodnih organizacija, finansiranje kroz kredite ili mikrokredite, uštedevinu i vlastita ulaganja.

Krediti se smatraju posljednjom opcijom za finansiranje samo u slučaju velike potrebe i žene ih rijetko koriste zbog nepovoljnih uslova. Žene u ruralnim područjima rijetko dižu kredite za finansiranje poslovnog razvoja, uglavnom zbog straha od nesigurnosti. Sljedeće izjave ispitanica na intervjuima u primarnom istraživanju idu u prilog takvom zaključku.

“

Kada dignete kredit, ne znate hoćete li ga moći otplatiti. Sve je rizik. (korisnica iz Republike Srpske)

”

“

Radije štedimo. Skupimo šta možemo i nastavimo. (korisnica iz Federacije BiH)

”

“

Nažalost, ne razmišljam o dizanju kredita, bojim se neizvjesnosti. (korisnica iz Republike Srpske)

”

Mikrokrediti se sporadično koriste, uglavnom zbog lakšeg pristupa. Žene posuđuju manje iznose od mikrokreditnih organizacija, i to samo onoliko koliko im treba u datom trenutku.

Jedan od najvažnijih izvora finansiranja koji navode su bespovratni poticaji i subvencije. Najviše ispitanica koristi ili razmatra korištenje tih programa radi zadržavanja posla. Poticaji raznih nivoa vlasti, uključujući opštine, kantone i entitete, često su vrlo važni za zadržavanje i rast njihovog biznisa. Takvi programi pomažu da se pokriju razni troškovi, uključujući nabavku opreme, izgradnju objekata i razvoj poljoprivrednih usjeva. To potvrđuju i izjave ispitanica u primarnom istraživanju.

“

Da nemamo te poticaje, ne bismo uopšte mogli raditi. (korisnica iz Federacije BiH)

”

“

Najviše me interesuju poticaji sa malom participacijom. Ne bih dizala kredit, to bi za mene bila zadnja opcija. (korisnica iz Federacije BiH)

”

Pored poticaja, neke žene radije finansiraju svoje biznise iz vlastitih sredstava. Razlozi za to su, između ostalog, strah od kredita i želja za postepenim rastom kako bi izbjegle zaduživanje. Ta strategija možda jeste manje rizična, ali također ograničava dinamiku i razmjere poslovnog rasta.

Drugi važan aspekt je finansijska i digitalna pismenost. Finansijska pismenost definira se kao kognitivno razumijevanje finansijskih komponenti i vještina, kao što je budžetiranje, ulaganje, zaduživanje, oporezivanje i upravljanje ličnim finansijama.²⁰ Po definiciji, finansijska pismenost obuhvata znanje o tome kako se kreira i upravlja budžetom, o osnovnim finansijskim i računovodstvenim parametrima, o tome kako se donose informirane investicijske odluke, odgovorno zadužuje, o poznavanju poreske politike i efikasnom upravljanju ličnim finansijama. Digitalna pismenost odnosi se na sposobnost korištenja, razumijevanja i efikasnog snalaženja u digitalnim tehnologijama i informacijama. Obuhvata vještine i znanja potrebna za pristup, ocjenu, osmišljavanje i komunikaciju putem digitalnih uređaja, platformi i alata.

Integracija digitalnih finansijskih usluga je u zamahu u strategijama finansiranja ruralnog razvoja širenjem dostupnosti na populacije koje ranije nisu bile dovoljno obuhvaćene uslugama. Stoga je važno da se radi na poboljšanju ne samo finansijske nego i digitalne pismenosti vlasnica poslovnih subjekata u poljoprivredi.

Ova studija utvrdila je značajne razlike u nivou finansijske i digitalne pismenosti

među ženama u ruralnim područjima. Neke žene vrlo profesionalno i djelotvorno koriste platforme društvenih medija za marketing i prodaju te imaju snažno digitalno prisustvo, dok druge imaju značajne probleme u korištenju kompjutera i potpuno su isključene iz digitalne sfere.

Nadalje, želja za unapređenjem finansijske i digitalne pismenosti također se razlikuje od žene do žene. Sudeći po navodima ispitanica u intervjuima, neke žene aktivno traže obrazovanje i pohađaju mnoge programe obuke, dok druge ne pokazuju nikakvu inicijativu za sticanje novih vještina.

“

Žene bi rado pohađale obrazovni program i zaista bi to i činile da postoji ozbiljan pristup. Smatram da bi se mnoge žene odazvale i slušale predavanja. (korisnica iz Republike Srpske)

”

“

Žene bi se slabo odazvale na takve obuke. To su žene koje rade u poljoprivredi i nemaju vremena da sve ostave i odu na predavanja. (korisnica iz Federacije BiH)

”

“

Nažalost, nemam kome ostaviti krave da odem na obuku dva dana. (korisnica iz Republike Srpske)

”

Također je važno da se uzme u obzir geografska lokacija kao determinanta u određivanju nivoa znanja o pristupu finansijama. U blizini većih gradova žene koje rade u poljoprivredi obično imaju bolji pristup informacijama i tržištima. Više znaju o raznim finansijskim mogućnostima koje su im dostupne, često i zbog bolje uspostavljenih savjetodavnih servisa i razgranatije mreže organizacija za podršku. U udaljenijim područjima (npr. u Nevesinju) situacija je potpuno drugačija. U takvim područjima najveći izazov predstavljaju nemogućnost pristupa tržištu i poteškoće u iznalaženju načina za plasman proizvoda. Stoga neki savjetnici/e predlažu osnivanje zadruga, gdje bi se okupilo više žena da iznajme štand ili pronađu odgovarajući distribucijski kanal. Takve grupe mogu zajedno iznajmljivati štandove na tržnicama ili razviti inovativna rješenja za distribuciju proizvoda. Ovakvim

inicijativama može se podići svijest o važnosti zadružnog pristupa, ali i riješiti izazov ograničenog pristupa tržištu. Geografske razlike tako igraju važnu ulogu u razvoju svijesti i pristupu mogućnostima za finansiranje.

Finansijska odgovornost također je navedena kao faktor koji utiče na nivo svijesti. Neki savjetnici smatraju da su žene vještije u rješavanju finansijskih obaveza i odgovornije u pogledu povrata sredstava. Taj faktor može uticati na pristup finansijskim mogućnostima i svijest o potrebi za odgovornim finansijskim upravljanjem. Konsultanti/ce smatraju da bi uvijek trebalo planirati sufinansiranje jer je to garancija da će se sredstva utrošiti prema planu.

Informiranost i znanje savjetodavnih organizacija u Federaciji BiH i Republici Srpskoj o različitim izvorima finansiranja nije dovoljno razvijeno. Iako neki/e ispitanici/e spominju programe podrške za poljoprivrednike/ce, čini se da nema posebnih programa za žene u poljoprivredi.

“

Mi nismo finansijska institucija kao banka, već samo dajemo poticaje koji su bespovratni, ako se ispravno koriste. Nije specificirano da li su namijenjeni muškarcima ili ženama. Ne radi se o bankarskom sektoru pa da imamo neke posebne uslove, svako ko ispuni propisane uslove dobije isto. (savjetnik iz Federacije BiH)

”

To za posljedicu može imati slabiju informiranost i manji pristup žena finansiranju u poljoprivredi u Federaciji BiH. Izvori finansiranja su dostupni, ali poljoprivrednici, uključujući i žene, mogu naići na prepreke u dolasku do tih sredstava kao što su složene administrativne procedure, teškoće u prikupljanju potrebne dokumentacije i nejednak pristup informacijama. Važno je da savjetnici/e također ističu pitanje vlasništva nad zemljištem za dobijanje kredita.

“

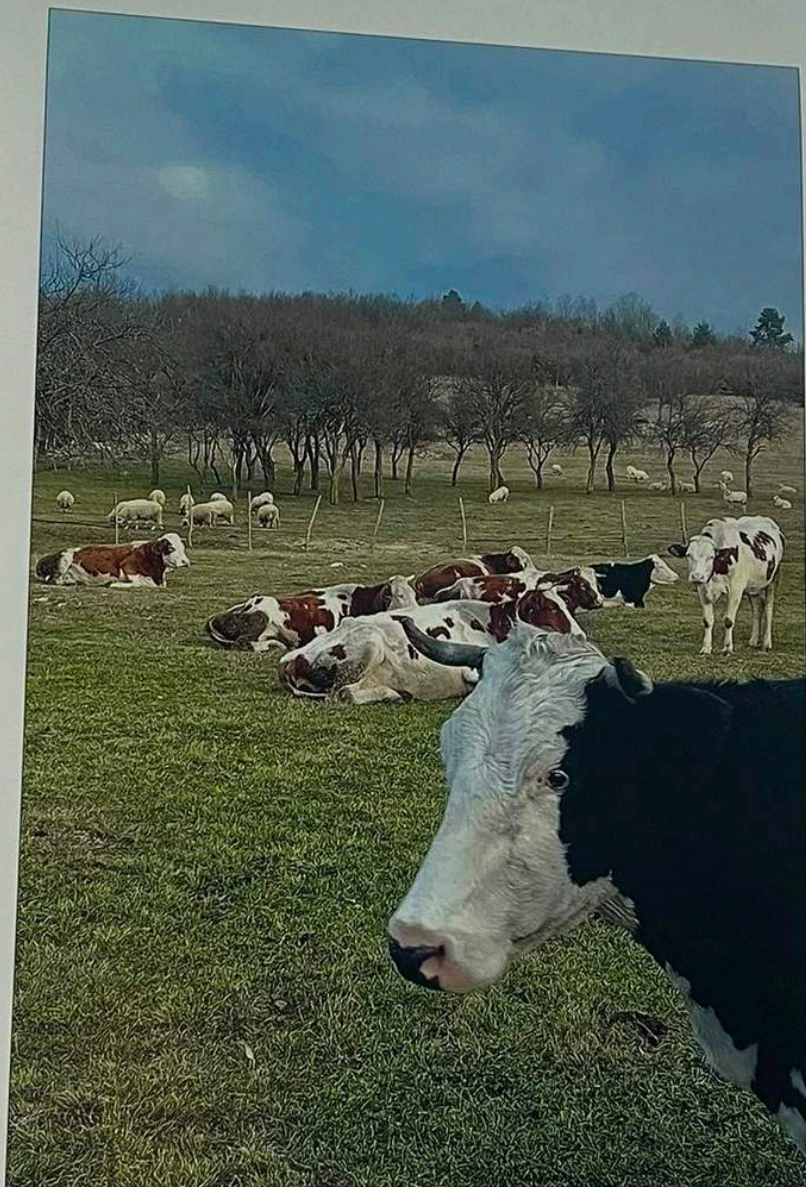
Većina žena nema zemljište u vlasništvu. Dobile su zemlju od oca, brata ili supruga na korištenje. Postoje slučajevi kada su žene stvarne vlasnice, ali je takvih slučajeva manje nego kod muškaraca. (savjetnik iz Republike Srpske)

”

SAŽETAK

Žene u poljoprivredi generalno su upoznate s različitim izvorima finansiranja za svoje poljoprivredne djelatnosti. Većina ih kao izvore finansiranja navodi samo redovne poticaje i kredite, dok nisu upoznate sa dodatnim programima, beneficijama ili posebnim poticajima koje bi mogle iskoristiti.

To ukazuje na činjenicu da žene treba da budu bolje educirane i informirane o različitim izvorima finansiranja koji su im na raspolaganju, te da treba promovirati posebne programe za podršku učešću žena u poljoprivredi.

Dusanka Borovcanin-Cekamo uzinu-

Jedna od fotografija koje su prezentirane na izložbi "Selo i seoski motivi". Izložba je održana u Gradišci 27. i 28. februara, u okviru 9. Savjetovanja i sajma mljekara Republike Srpske.

Predstavница UN Women u BiH Jo-Anne Bishop posjetila je sajam lokalnih proizvoda u Bužimu, koji je, ususret Međunarodnom danu žena na selu, organiziralo Udruženje žena "Izvor" u oktobru 2023. godine.

PREPREKE U PRISTUPU FINANSIRANJU

Glavne prepreke su: (i) nedostatne informacije; (ii) kompliciran proces prijave za programe finansiranja; (iii) službe za stručnu podršku/izgradnja kapaciteta; (iv) nedostatak programa za pristup finansijama usmjerenih na žene; (v) tradicionalne rodne uloge, (vi) nedostatak početnog kapitala.

Ovi programi su relativno poznati, ali neke žene su imale poteškoća u nastojanju da ih iskoriste. Birokratska i dokumentacijska složenost postupka prijave često im je djelovala prezahjevno. Smatrale su da nisu spremne za takve korake jer im nedostaju potrebno znanje kao i povjerenje u proces.

“

Po mom iskustvu, žene jedna drugu ne razumiju. Prevažodno ne znaju kako da dođu do informacija. Često ih te informacije nekako zaobiđu. Nema

niko da im pomogne kada se provodi neki projekat. Samo odabrane dobiju informacije, one koje više čitaju od žena kojima su one potrebne. Čak i ako im neko ponudi pomoć, nemaju povjerenja, ne znaju, ne razumiju se međusobno, boje se tih projekata jer ih ne razumiju. Boje se da će ih neko prevariti, da ne padnu na glupost. Strah. Kada čovjek nešto ne zna, on se boji. To su vrlo vrijedne žene. Bore se, rade. (korisnica iz Republike Srpske)”

Također, istaknute su prepreke u vezi s kompliciranim postupkom prijave i uslugama stručne podrške, što se uglavnom prevazilazi kroz savjetodavne usluge. U Republici Srpskoj i Federaciji Bosne i Hercegovine postoje značajne razlike u organizaciji i djelotvornosti savjetodavnih usluga.

U Republici Srpskoj postoji kancelarija u svakoj opštini koja pomaže poljoprivrednicima da se prijave za razne podsticaje. (savjetnik iz Republike Srpske)

Ti savjetnici/e za pristup finansijama daju smjernice, poznaju svakoga u svojoj lokalnoj zajednici i pomažu ženama u raznim prilikama da se prijave za finansiranje. Savjetnici/e imaju uvid u dostupne programe i poticaje i aktivno pružaju važne informacije i savjete, što u konačnici pomaže ženama da donesu informirane finansijske odluke.

S druge strane, situacija u Federaciji BiH je manje povoljna. Prema navodima ispitanica u primarnom istraživanju, korisnice usluga za pristup finansiranju smatraju da su te savjetodavne usluge nedovoljno razvijene, a savjetnici/e manje spremni/e da se aktivno angažuju – ali to se ne može generalizirati jer se situacija razlikuje od kantona do kantona, pa čak i od opštine do opštine.

Neki savjetnici/e u Federaciji BiH ne provode dovoljno vremena na terenu, što znači da ne razumiju posebne potrebe poljoprivrednog sektora i izazove na koje nailaze žene u toj oblasti. U Federaciji BiH nedostatak savjetodavnih usluga donekle je kompenziran

raznim udruženjima i mrežama za podršku. Te organizacije igraju važnu ulogu u pristupu finansiranju. Članice tih udruženja često su bolje informirane o dostupnim finansijskim resursima. Kroz članstvo u mrežama žene ostvaruju pristup vrijednim znanjima i podršci, što značajno doprinosi njihovoj svijesti i sposobnosti da pristupe finansijama.

Druga prepreka je nedostatak početnog kapitala. Većina žena nema dovoljno vlastitih sredstava za ulaganje u biznis. To ih ograničava u pokretanju ili širenju biznisa. Osim toga, nedostatak fizičkog kolaterala, kao što su zemljište ili nekretnine, dodatno otežava pristup tradicionalnim bankarskim kreditima. Manjak finansijske pismenosti također je bitan faktor; neke žene ne znaju dovoljno o finansijskim proizvodima i uslugama, što ih onemogućava da donesu informirane odluke o finansiranju svoga biznisa.

Rodni stereotipi također mogu otežati ženama pristup finansijskim resursima. Predrasude o preduzetnicama mogu dovesti do diskriminacije prilikom apliciranja za kredit ili traženja finansijske pomoći. Geografska izoliranost, posebno u ruralnim područjima dodatno otežava pristup bankama ili kreditnim institucijama. Ograničene mogućnosti za povezivanje također uskraćuju ženama prilike za uspostavljanje kontakta sa finansijskim institucijama i potencijalnim investitorima.

SAŽETAK

Utvrđene prepreke su:

- *Nedostatak informacija: Žene nisu u potpunosti obaviještene o raznim izvorima finansiranja osim redovnih poticaja i kredita.*
- *Ograničen pristup edukaciji i obuci: Ispitanice su izrazile želju i potrebu da učestvuju u edukaciji i programima obuke, ali su istaknule da im je to obično teško zbog obaveza u gazdinstvu. Ograničen pristup edukaciji i obuci može ženama otežati sticanje potrebnih znanja o finansijskim aspektima poslovanja u poljoprivredi.*
- *Nedostatak vremena: Žene koje rade u poljoprivrednim gazdinstvima često su opterećene fizičkim radom i obavezama, što može ograničiti njihovo vrijeme i mogućnost da istražuju i prijavljuju se za finansiranje ili da pohađaju obuku. Nedostatak vremena može predstavljati veliku prepreku učešću u procesima finansiranja.*
- *Strah od zaduživanja: Većina ispitanica se boji da podigne kredit i radije koristi ušteđevinu za finansiranje svoje djelatnosti. Mnoge žene se boje zaduživanja, naročito ako ne znaju kako da otplate kredit.*
- *Nedostatak podrške: Neke ispitanice ukazale su na izostanak podrške vladinih institucija, što dovodi do ograničenog pristupa informacijama.*
- *Tradicionalne rodne uloge: Neke ispitanice istaknule su da u njihovoj zajednici prevladavaju tradicionalne rodne uloge po kojima su muškarci odgovorni za zemlju i imovinu, što ženama može otežati pristup resursima i podršci za vlastitu poljoprivrednu djelatnost.*
- *Nedostatak posebnih programa za žene: Ispitanice su navele da ne primaju posebne beneficije ili poticaje za žene i da ne znaju za postojanje takvih programa. Nedostatak posebnih programa i poticaja za promociju žena u poljoprivredi može predstavljati prepreku njihovom napretku.*

Savjetodavne organizacije za poljoprivrednike/ce u Federaciji BiH i Republici Srpskoj nastoje pomoći poljoprivrednicima, uključujući i žene, da prevaziđu ove prepreke, odnosno da se prijavljuju na finansijske programe, izrađuju projekte i unapređuju svoje poljoprivredne djelatnosti. Primarnim istraživanjem utvrđeno je nekoliko posebnih usluga. Kao prvo, ove organizacije pružaju usluge pomoći poljoprivrednicima/ama u prijavljivanju za razne programe finansijske pomoći kao što su poticaji i fondovi. To obuhvata pripremu potrebnih dokumenata i pomoć s postupkom prijave, pri čemu postoji problem prevoza žena do lokacije organizacije.

Za naše korisnice izrađujemo poslovne planove, pomažemo im da popune i pribave potrebnu dokumentaciju za javne pozive. To je često komplikovano i zahtijeva puno dokumenata. Možda bi bilo dobro da to ide direktno na lokalni nivo, lokalnu organizaciju, da bi bilo lakše pomoći. Pomažemo im na ovaj način, ali nemamo mehanizam i ne možemo naplatiti trošak ako žena nema kartu da dođe do organizacije koja to za nas priprema. (savjetnik iz Republike Srpske)

Osim toga, povremeno pomažu ženama u pristupu informacijama, programima obuke i resursima koji im pomažu da se počnu baviti poljoprivredom i da se prijavljuju na programe finansiranja. Povremeno se pruža i tehnička podrška, obuka i preporuke za unapređenje kvalitete proizvoda, te pomoć poljoprivrednicima/ama, naročito preduzetnicima/ama, u izradi novih proizvodnih i poslovnih ideja.

Naša kancelarija pruža podršku svim poljoprivrednicima koji žele aplicirati za sredstva. Na primjer, naše ministarstvo je uključeno u program mađarske Vlade. Podržavamo naše korisnike koji žele da nabave poljoprivredne mašine iz Mađarske. (savjetnik iz Republike Srpske)

To uključuje i mentorstvo, obuku i pomoć u planiranju i realizaciji novih poslovnih projekata.

Preduzetnice iz BiH predstavile su svoje radove u okviru radionice za žene iz BiH koje započinju vlastite biznise u poljoprivredi. Radionica je održana u Zenici u decembru 2023. godine, u okviru projekta "Žene pokretačice razvoja u poljoprivredi i u ruralnim sredinama" kojeg, uz podršku Švedske ambasade, implementiraju UN Women i FAO.

PROFILIRANJE ŽENA U RURALNIM PODRUČJIMA

U kontekstu žena u agrobiznisu i agroturizmu u Bosni i Hercegovini definirani su i kreirani profili koji predstavljaju različite grupe preduzetnica prema njihovim demografskim i psihografskim karakteristikama, nivou osnaženosti i pristupu finansiranju. Na taj način se bolje sagledavaju njihove potrebe i izazovi i omogućava se razvoj programa ciljane podrške za povećanje njihovog uspjeha u ovim sektorima. Profili i imena su izmišljeni kako bi se omogućila veća podudarnost s

konkretnom ciljnom grupom. Međutim, profili su zasnovani na stvarnim podacima koji su prikupljeni u intervjuima i na stvarnim citatima predstavnica datog profila. Slijede tri profila koji prikazuju žene u agrobiznisu:

- Osnažena preduzetnica
- Novi poduhvati u poljoprivredi
- Ohrabrenje za otkrivanje vlastitih potencijala

Profil 1: Aldijana – O snažena preduzetnica

- **Ime:** Aldijana
- **Dob:** 40 godina
- **Zanimanje:** Predsjednica lokalnog udruženja žena u poljoprivredi
- **Obrazovanje:** Diploma iz agronomije, uz dodatne kurseve o liderstvu i upravljanju organizacijom.
- **Iskustvo:** Aldijana je duže od deset godina aktivna članica zajednice. Počela je kao poljoprivrednica, a ubrzo se uključila u udruženje žena. Svojim predanim radom postala je liderka koja osnažuje i druge žene u poljoprivredi. Aldijana proizvodi razne proizvode, uključujući jaja, mlijeko i staklenički uzgojeno voće i povrće. Svoje proizvode prodaje putem društvenih mreža i traži dodatna sredstva i znanja da bi proširila svoj biznis kroz apliciranje na projekte.

Radimo na nekim projektima preko Ambasade SAD-a, preko EU4AGRI, preko opštine... Bilo je teško pronaći prvi, ali nakon toga projekti su se nizali jedan na drugi.

Profil 2: Milica – Novi poduhvati u poljoprivredi

- **Ime:** Milica
- **Dob:** 50 godina
- **Zanimanje:** Suvlasnica porodičnog gazdinstva zajedno sa suprugom
- **Obrazovanje:** Praktično znanje stečeno dugogodišnjim direktnim iskustvom u poljoprivredi. Registrirala gazdinstvo na svoje ime radi vladinih poticaja.
- **Iskustvo:** Milica i njen suprug vode uspješno poljoprivredno gazdinstvo, drže stoku i obrađuju zemlju. Gazdinstvo je službeno registrirano na Miličino ime radi dobijanja vladinih subvencija. Uprkos njihovom uspjehu, Milica sada skuplja hrabrost da se obrati bankama za poslovni kredit. Želi da proširi svoj biznis, pronađe nova tržišta za svoje proizvode i nastavi doprinositi lokalnoj poljoprivrednoj zajednici.

Ne bih uzela kredit u banci. Nisam registrovana. Radim samo u Bosni i Hercegovini i nigdje ne izvozim. Zaista ne bih da se zadužujem, bojim se toga. Ne znam kako bi to dalje funkcionisalo.

Profil 3: Jovanka - Ohrabrenje za otkrivanje vlastitih potencijala

- **Ime:** Jovanka
- **Dob:** 55 godina
- **Zanimanje:** Domaćica, suprug radi u fabrici
- **Prethodno iskustvo:** Ograničeno formalno obrazovanje, primarno fokusirana na obaveze u domaćinstvu
- **Izazov:** Jovanki nedostaje samopouzdanja i ambicije za istraživanje novih mogućnosti. Suprug joj radi u fabrici i smatra da ona minimalno doprinosi prihodu domaćinstva. Zbog straha od neuspjeha, nikada nije razmišljala o tome da sama nešto pokrene. Jovanku treba osnažiti i dati joj priliku da otkrije vlastiti potencijal. Da bi stekla samopouzdanje i povećala svoj doprinos, ključno je ohrabriti je da izađe iz svoje zone komfora i pružiti joj podršku u tome.

Prestara sam da započinem nešto novo. I šta god da napravim, gdje bih to prodavala i kome? Na kraju bih potrošila više nego što bih zaradila.

Preduzetnice iz BiH predstavile su svoje ručno rađene kreativne proizvode na sajmu rukotvorina održanom u martu 2024. godine u Sarajevu. Sajam je organiziran u okviru prve konferencije o ženama u turizmu, koju su organizirali Vlada SAD-a, putem USAID Projekta razvoja održivog turizma u BiH (Turizam), i UN Women.

PREPORUKE

Na osnovu detaljne analize stanja u pogledu pristupa finansijama za žene u poljoprivredi i agrobiznisu u Bosni i Hercegovini, izrađene su preporuke politika i programa s ciljem stvaranja poticajnog okruženja za žene u agrobiznisu i poljoprivredi u kojem će one moći prevazići postojeće izazove, ali i ostvariti svoj puni potencijal i dati važan doprinos ruralnoj ekonomiji i društvu u cjelini. Preporuke nastoje obuhvatiti višestruke prepreke na koje nailaze žene i ponuditi sveobuhvatan pristup osnaživanju i ekonomskoj inkluziji.

Premda su gotovo sve preporuke međusektorske prirode, npr. promocija javno-privatnog partnerstva nije samo u nadležnosti vlade, već zahtijeva tijesnu saradnju s privatnim sektorom i finansijskim institucijama, glavna odgovornost za aktivnosti ipak treba biti na organima vlasti. Imajući to u vidu, preporuke su razvrstane prema glavnim akterima: (1) Organi vlasti – na različitim nivoima, u zavisnosti od preporuke, budući da se neke fokusiraju na lokalnu zajednicu, a druge na organe vlasti Republike Srpske i Federacije BiH; (2) Finansijske institucije – uključujući banke, mikrokreditne organizacije, ali i one koje pripremaju pozive za poticaje i grantove u vladinim tijelima i međunarodnim organizacijama; i (3) Obrazovne ustanove – uključujući različite prilike za obuku.

VLADA/VLADE

- **Unaprijediti zakonodavni okvir za rodnu ravnopravnost i finansijsku inkluziju:** Ojačati postojeće zakone kako bi se garantirala imovinska prava žena i njihov pristup finansijskim resursima. Realizirati mjere za podršku finansijskoj inkluziji žena u ruralnim sektorima.
- **Unaprijediti zakonodavni okvir kako bi se omogućili alternativni izvori finansiranja:** Uspostaviti zakonodavni okvir kojim će se olakšati implementacija alternativnih mehanizama finansiranja kao što je *crowdfunding*, pri čemu će se staviti težište na podršku malim i srednjim preduzećima kojima rukovode žene.
- **Realizirati programe podrške za udruženja žena i zadruge:** Promovirati i podržati rad poljoprivrednih zadruga/udruženja žena koje/a pružaju bolji pristup tržištu i pregovaraju u ime

grupe žena. Zadruga bi se trebale nalaziti u lokalnoj zajednici gdje je moguće formirati ogranke sa redovnim aktivnostima (npr. prikupljanje proizvoda u određenim dogovorenim intervalima; savjetovanje jednom mjesečno; obuka jednom mjesečno itd.) kojima se odgovara na potrebe žena u zajednici.

- **Promovirati javno-privatno partnerstvo:** Potaknuti saradnju između vladinih institucija, finansijskih institucija i nevladinih organizacija na razvoju i ponudi priuštivih finansijskih proizvoda za preduzetnice.
- **Osmisliti mehanizme za pristup tržištu:** Osmisliti mehanizam za bolji pristup širem tržištu i integraciju žena u poljoprivredne lance vrijednosti. To se može uraditi na različite načine; jedan od njih je da se radi sa velikim trgovačkim lancima u zemlji i inostranstvu (npr. posebno za organske proizvode).
- **Uspostaviti finansijski monitoring provedbe programa podrške kroz rodne markere:** Ova mjera ima za cilj da osigura rodnu ravnopravnost i podigne svijest o rodnom uticaju realizacije i ishoda programa. Ključno je da se prvo definiraju rodni markeri, kao što je broj žena koje su dobile podršku, a prema vrsti podrške. Definirane rodne markere zatim treba uključiti u sistem finansijskog monitoringa. Nakon implementacije mjere treba analizirati uticaj rodni markera na postizanje ciljeva programa. Izvijestiti o ostvarenim rezultatima i unaprijediti program na osnovu podataka i analize.

FINANSIJSKE INSTITUCIJE

- **Pojednostaviti administrativne procedure postojećih programa poticaja:** Pojednostaviti procedure i postupak prijave za finansijsku pomoć kako bi bili pristupačniji ženama iz ruralnih područja. Ove preporuke usmjerene su na rješavanje višestrukih izazova na koje žene nailaze u nastojanju da pristupe finansiranju i da iskoriste svoj preduzetnički potencijal u sektoru poljoprivrede i ruralnog turizma u Bosni i Hercegovini.
- **Osmisliti i realizirati programe grantova i finansijskih poticaja:** Izraditi programe grantova i finansijskih poticaja za preduzetnice u ruralnim područjima, pri čemu će se posebno težište staviti na poljoprivredu i agrobiznis u smislu pokretanja novog ili proširenja postojećeg biznisa preduzetnica.
- **Osmisliti i ponuditi rodno osjetljive finansijske proizvode:** Promovirati razvoj i ponudu finansijskih proizvoda finansijskih institucija koji su prilagođeni posebnim potrebama preduzetnica, s posebnim naglaskom na ruralna područja (npr. mikrokrediti pod specijalnim uslovima).
- **Unaprijediti pristup informacijama:** Provoditi informativne kampanje radi širenja svijesti žena u ruralnim područjima o dostupnim programima finansiranja i podrške.

OBRAZOVNE USTANOVE

- **Realizirati programe za jačanje organizacija koje pružaju usluge ženama u ruralnim područjima:** Realizirati posebne programe podrške radi jačanja poljoprivrednih udruženja i organizacija koje pružaju neki vid podrške ženama u ruralnim područjima. Programi mogu biti usmjereni i na izgradnju kapaciteta (obuka) i na finansijsko osnaživanje (finansiranje projekata). Na primjer, program koji bi u skladu s ovom preporukom mogao biti strateški projekt uključuje tri faze: 1) provođenje obuke za organizacije o pripremi projektnog prijedloga; 2) poziv za finansiranje projekata; i 3) evaluacija i procjena uticaja projekta.
- **Promovirati finansijsku pismenost i digitalnu inkluziju žena:** Provesti strategije za unapređenje finansijske i digitalne pismenosti žena, s fokusom na žene u ruralnim područjima, usmjeravajući se na osnove finansijske pismenosti i korištenje digitalnih alata.
- **Osmisliti i realizirati edukacijske programe i obuku za osnaživanje žena:** Osmisliti i realizirati edukacijske programe i obuke za žene u poljoprivredi i agrobiznisu koji će se fokusirati na unapređenje njihovih preduzetničkih vještina te finansijske i digitalne pismenosti.
- **Osmisliti i realizirati mehanizam podrške kroz mentorstvo:** Osmisliti mehanizam ili platformu za mentorsku podršku preduzetnicama u ruralnim područjima putem kojih će se omogućiti razmjena znanja i međusobna saradnja.
- **Uvesti program edukacije i podrške za organsku poljoprivredu:** Uvesti posebne programe podrške organskoj poljoprivredi. Neophodno je izraditi i primijeniti obrazovne programe koji su usmjereni na žene u ruralnim područjima i koji žene upoznaju sa osnovama organske poljoprivrede. Nakon toga treba ženama ponuditi program podrške za pokretanje biznisa u ovoj oblasti. U trećoj fazi fokus bi bio na razvoju distributivnog sistema za njihove proizvode.